

Om demonstrativer

Av Svein Lie

I denne artikkelen prøver jeg å vise at demonstrativene er mer kompliserte og mangfoldige enn slik de blir omtalt i de fleste grammatikkene. Det skyldes at det oftest er bruken i skriftspråket som blir beskrevet, ikke i talespråket. For å beskrive visse bruksmåter i talespråket blir her begrepet 'bakgrunnsdeiksis' innført. Det blir hevdet at demonstrativene den og denne – og også han og hun – ofte refererer til noe som er kjent for både taler og hører, men ikke aktualisert i samtalen. Det blir også vist at det er visse formelle forskjeller mellom demonstrativer som brukes situasjonsdeiktisk, og de som refererer til en felles bakgrunn.¹

1 Innledning

Det bildet vi får i mange grammatikker av demonstrativer, tidligere oftest kalt påpekende pronomen, er – litt forenklet – dette:

De to viktigste demonstrativene er *den* (*det ...*) og *denne* (*dette ...*). De brukes enten deiktisk eller anaforisk.² Deiktisk bruk har vi når det refereres til ("pekes på") noe i situasjonen, altså utenfor teksten eller diskursen, som i f.eks.:

1. Dette huset bor vi i (taleren peker på huset)
2. Det maleriet der likte jeg best (taleren peker på et maleri)

At dette er en sentral bruksmåte, ser vi også i ordet demonstrativ og i den tradisjonelle termen påpekende pronomen.

1. Takk til *Maal og Minnes* konsulent for gode tips til forbedring av artikkelen.
2. Omtrent slik bl.a. Næs (1972: 327), Beito (1970: 238), Thorell (1973: 83), Hultman (2003: 106f.), Lie (2006: 66) o.a.

Ordet *den* regnes med blant demonstrativene, men også blant de personlige pronomenene, og det skyldes at ordet har en annen viktig bruksmåte, nemlig anaforisk. Anaforisk bruk har vi når det viser til noe som er nevnt tidligere i teksten eller diskursen:³

3. Jeg leste min første bok da jeg var ti år. Den kom til å bety mye for meg

Ordet *den* (*det ...*) har også en annen velkjent bruksmåte, som bestemt artikkel:

4. den svarte katten
5. det huset du så ...

Tradisjonelt har en sagt at dette er en egen ordklasse, men i NRG regnes det med til determinativene, også med denne bruksmåten.

Det bildet som er gitt av demonstrativer ovenfor, er for enkelt, og vi skal se at om vi i større grad trekker inn talespråket, får vi et mer variert bilde av hvordan slike ord brukes. – Eksempelene i artikkelen er først og fremst fra bokmål og fra moderne talespråk, representert ved nedskrevne talespråktekster, og fra skriftlige tekster som står talespråket nær.

2 Bakgrunnsdeiksis

Det finnes en viktig bruksmåte som er vanlig i talespråket, men ikke er dekt av omtalen ovenfor. Et (konstruert) eksempel:

6. Det må være fra den togturen

En mulig og naturlig kontekst for denne ytringa er at dette er en replikk i en samtale, hvor noen sitter og ser på gamle fotografier. Vi kan da tenke oss at *den togturen* ikke er nevnt i samtalen før, men at den viser til en bestemt togtur som begge kjenner til, som et felles minne. I så fall brukes ikke *den* deiktisk (i vanlig forstand) og heller ikke anaforisk, men for å

3. Noen grammatikere (f.eks. Lyons 1977: 659) bruker begrepet anafori også om tilfeller når ordet viser framover i teksten (og som andre kaller katafori og kataforisk bruk):
Men dette må du huske på: Ha alltid passet ditt med deg!

viser til eller kalle fram felles kunnskap. I dette tilfellet er det (tenker vi oss) en felles personlig bakgrunn, men det kan også være en felles samfunnsmessig bakgrunn eller kulturbakgrunn.

Den samme slags funksjon kan vi ha når ordet *den* får tillegg av *der* eller *derre*.

7. Det nærmeste jeg kom spill var å putte et kronestykke på de der gamle Røde Kors-automatene, vet du (Fra intervju i Dagsavisen 24.12.08/32)

I teksten er ikke spilleautomatene nevnt før, og det er ikke noe samtalepartnerne kan peke på der de befinner seg, men det er (var) noe som de fleste nordmenn kjenner til.

8. jeg husker jo faren min kjøpte da – det kan nok kanskje vært nittenseksti han hadde dilla på de derre – Folkevognene Boblene som vi kalte – mm først var det sånn delt bakvindu husker du (NoTa)⁴

Her nevnes *de derre Folkevognene*, som ikke er nevnt før, men som nok var kjent for de fleste på den tida det her er tale om, og som taleren derfor kan forutsette kjent og så å si løfte inn i samtalen på den måten. Uttrykket *husker du* viser også at taleren oppfatter det slik som at dette er et kjent fenomen for begge.

Også *denne* + substantiv kan ha samme funksjon:

9. Jeg opplever at mange er usikre på dette Kunnskapsløftet ... (web)

Kunnskapsløftet er en ny læreplan for skolen, som mange kjenner til, og som derfor kan omtales som noe som er kjent for dem som leser bloggen.

10. Aldersforskjellen mellom deg og denne Nadia er ditt minste problem (Langeland 2007: 266)

4. NoTa = Norsk talespråkkorpus = et korpus med nedskrevne talespråkstekster (intervjuer) fra Oslo-området, innlest 2004–06. Transkripsjonen er litt forenklet, # angir replikkskifte og – pause.

I denne samtalen i romanen er ikke Nadia nevnt før, men den som snakker, er kjent med at den andre er venn med Nadia.

Her var det en felles personlig bakgrunn som gjorde at *denne* var naturlig. Men den kan også være mer generell, der det vises til en felles erfaring mange forutsettes å ha.

11. Det var en av disse høstkveldene som man bare kan dø av (web)

Her skrives det ikke om en bestemt høstkveld som leseren forutsettes å vite om, men om en type vakre høstkvelder som skribenten regner med at leserne gjenkjenner i sitt indre. Den samme gjenkjennelsesappellen ligger ikke i

12. Det var en høstkveld som man bare kunne dø av

Denne bruksmåten er ikke ny, jf.

13. Camilla Collett skildra Anton Martin Schweigaard (1808–70) som “en av disse Skønhedaabenbarelser, som Kunsten og Poesien i sine bedste Øieblikke kan have og gjengive os dem ...” (Uniforum 24.06.09)

Ved *denne* forekommer av og til også tillegget *her(re)*:

14. Nå har jeg hørt en masse om denne herre bloggingbølgen (web)
15. det er jo dette herre nye systemet hvor det ikke er klasser og sånn (NoTa)

Vi ser altså at substantivfraser både med *den* og med *denne*, ev. tillagt *der(re)* eller *her(re)*, kan vise til noe som forutsettes kjent både for den som snakker (skriver), og den som lytter (leser).

3 Omtale i grammatisk litteratur

Den bruksmåten vi har sett eksempler på ovenfor, er lite omtalt i norsk grammatisk litteratur, men vi finner noe.

NRG (s. 211) har en kort omtale slik: “Utsagn med *den (her)(der)* og

denne (her)(der) brukes også uten påpekende funksjon, men om noe som forutsettes kjent, og som altså har spesifikk referanse:

16. Jeg tenkte på den (der) boka om jødene
17. Det dreier seg om den (her) erstatningssaken, vet du”

Disse bruksmåtene har også vært sporadisk nevnt tidligere. Heggstad (1931: 114) skriver at “*Denne* kann og hava tydingi “den velkjende”: *Men so ryk det upp med storm frå sudvest, – ein av desse føle bråharde som kjem med ein gong.*”

Spørsmålet om referanse i slike uttrykk tas opp i Dyvik (1979: 73), som sier at nominalhypotagmer med *han/den der(re)* alltid har en spesifikk lesning. Dette knyttes til det faktum at nominalet inneholder et lokativt ledd (*der, derre*).

Om vi så går litt utenfor Norge, kan vi ta med det SAG skriver om bruksmåter som disse, her om *den här/där*: “Slutligen kan pronomenen användas deiktiskt för att aktualisera referenter (också sådana som anges med egennamn) som inte finns i den konkreta talsituationen men som ändå både talare och lyssnare har i sin föreställningsvärld” (SAG, 2: 317).

Også utenfor Norden er bruksmåter som disse naturlig nok omtalt. I en studie av demonstrativer skriver Diessel (1999) at vi her har uttrykk som er “discourse new and hearer old” – de viser ikke til en referent i diskursen forut eller i situasjonskonteksten, men de brukes for å aktivere spesifikk delt kunnskap. Diessel kaller disse “recognitional demonstratives”, og termen indikerer at de refererer til noe som er gjenkjennbart.⁵

Også andre har nevnt denne typen referenter. Chafe (1987)⁶ bruker betegnelsen termen *semi-active* om en referent som “is in a person’s peripheral consciousness, a concept of which a person has a background awareness”, men som ikke er gjenstand for direkte oppmerksomhet. Siewierska (1991) nevner også at det som Chafe kaller *semi-active*, av andre har vært kalt bl.a. *recoverable, accessible, derivable* m.m.

Denne typen referanse velger jeg å kalle bakgrunnsdeiksis (jf. Lie 2010.) Begrepet er naturlig ut fra den analysen som her er gitt, men det knytter også an til begrepet *grounding* på engelsk, som har vært brukt bl.a. i kognitiv grammatikk om det som Croft & Cruse (2004: 60) kaller

5. Halliday & Hassan (1976) introduserte skillet endophoric/exophoric om referanse, endoforisk innen teksten og eksoforisk utenfor. Diessel kaller denne bruken (dvs. “recognitional”) endoforisk, men det virker mer naturlig å kalle den eksoforisk.

6. Her etter Siewierska (1991: 156).

“the shared knowledge, belief and attitudes of the interlocutors”.⁷ Saaed (2009: 201) snakker om *common ground*, som kan være enten *personal* eller *communal*.

Bakgrunnsdeiksis er altså en bruksmåte ved demonstrativer som atskiller seg fra de to kjente situasjonsdeiksis og anaforisk. Det er ikke naturlig å betrakte denne bruksmåten som en rein utvidelse av de to første, dels av semantiske årsaker og dels av formelle årsaker, for vi skal se at det i norsk er visse forskjeller mellom demonstrativer som brukes situasjonsdeiktisk og bakgrunnsdeiktisk.

Enkelte grammatikere har ment at de demonstrativene som her er omtalt, også har en annen, nemlig nedsettende, funksjon. Knudsen (1967: 28) omtaler bruken av *denne (her)*: “I talemålet kan det ofte ligge noe nedsettende, foraktlig eller irritert i *denne (her)* (brukt om en eller noe som nettopp er nevnt)”, og han gjengir så flg. eks. fra Ibsen:

18. kanskje det er denne her Mortensgård, som har sat de to op mod hinanden

SAG (2: 317) sier at bruk av *den där* kan markere avstand eller “avstandtagande”: *Har du ringt till den där Karlsson (du vet)?*

Dette vil jeg oppfatte som en tilleggsfunksjon, ikke som en egen funksjon. De eksemplene som er gitt her, viser bakgrunnsdeiktisk funksjon, og det oppfatter jeg her som det grunnleggende. Og jeg tror også at det er for enkelt å snakke om en nedsettende funksjon, for vi finner også eksempler der det vises en følelsesmessig holdning til referenten, men ikke nødvendigvis negativ:

19. ja og så det derre lørdagsbilaget er ikke så verst (NoTa)

Dermed er det kanskje mer korrekt å si at dette er et uttrykk for en ekspressiv eller emotiv holdning til det som det refereres til. Dette er også mer i samsvar med den beskrivelsen Lundebey (1965: 26) gir mer generelt, ved å hevde at demonstrativer kan brukes affektivt, der ulike typer følelser kan komme til uttrykk (beundring, indignasjon, utålmodighet, spøkefullhet o.a.).

7. I Lie (2008) hevdes det at *sånn* kan ha en beslektet, men ikke identisk funksjon, nemlig å løfte inn i samtalen et begrep som ikke har vært nevnt (umiddelbart) før (og som ikke hører til det sentrale ordforrådet): *På museet gikk vi inn i ei sånn årestue, og der fikk vi sånn rømmekolle med flatbrød.*

4 Den, denne

Vi har sett at både *den* og *denne* har flere bruksmåter, og likeså at de kan få tillegget *der(re)* eller *her(re)*. Vi skal her ta for oss de enkelte formene.⁸

Anaforisk	<i>Den</i>
Situasjonsdeiktisk	<i>Den, den (sb.) der</i>
Bakgrunnsdeiktisk	<i>Den, den der(re) (sb.)</i>
Artikkelfunksjon	<i>Den</i>

Figur 1: *Den* – bruksmåter og former⁹

Ordet *den* kan altså brukes anaforisk, og da regnes det vanligvis som personlig pronomener:

20. Fant du boka? Ja, den lå på bordet.

Når ordet brukes deiktisk, dvs. situasjonsdeiktisk, har det i talespråket ofte sterkt trykk. Det kan stå alene, men også som adledd til substantiv.

21. Dén likte jeg best
22. Dét fjellet heter Falketind

Når ordet brukes bakgrunnsdeiktisk, står det vanligvis som adledd til et substantiv, og det har ikke emfatisk trykk.

23. Husker du den togturen vår?

Ordet *den* kan også få tillagt *der(re)*. I allfall i oslomål er det normalt slik at *der (derre)* er trykklett og står foran substantivet, og den utvidede formen *derre* er svært vanlig i talemål (i NoTa langt vanligere enn bare *der*).¹⁰

8. I tillegg til bruksmåtene i tabellen finner vi en egen bruksmåte i *Det stod dén dama i kiosken* (med emfatisk *den*) (Vangsnes 1997, Lie 2008). *Den* kan knyttes til det som er sagt ovenfor om at demonstrativer kan brukes affektivt eller emotivt.
9. I tillegg kommer her og i de andre tabellene bøyde former: *det, de* osv.
10. Western (1921: 490) skriver at *derre* er “bøiet som adjektiv”, dvs. som svak form av *der*.

24. Er det den der PIN-koden du er ute etter? (web)
 25. ... så ser vi da den derre familien da, vet du (NoTa)

Om vi jamfører med situasjonsdeiktisk bruk, så er det også der slik at vi kan ha *den der*, men da er *der* trykksterkt, og det kommer helst etter substantivet, og varianten *derre* forekommer ikke:¹¹

26. Det huset dér liker jeg
 27. *Det huset dérre liker jeg

Når ordet *den* har artikkelfunksjon, er utvidelsen med *der(re)* ikke mulig:

28. den siste romanen hans
 29. dei norske fjella
 30. den jenta som vi møtte ...

Om en her legger til *de(re)*, blir ikke uttrykket ugrammatisk, men funksjonen blir da bakgrunnsdeiktisk.

31. Den der nye romanen hans, hva heter nå den igjen?

Når ordet *den* står foran adjektiv + substantiv, har det oftest artikkelfunksjon, men det kan også ha deiktisk funksjon og ha tillagt *der*:

32. Ser du dét store huset der oppe i bakken?

Istedenfor *der(re)* forekommer også *her(re)*, i deiktisk bruk bare *her*:

33. den boka her/*herre ...

I situasjonsdeiktisk bruk forekommer i talespråket ofte *den her* som uttrykk for det som er nærmere (proksimal betydning), altså som synonym med *denne*, i motsetning til *den der*, som viser til noe lenger

11. Men *derre/herre* kan stå sammen med *der/her*, helst uten substantiv etter:
 Den derre der stussa også jeg på (web)
 Dessuten så har jeg den herre her på hjernen (web)
 Leu (2008: 32) hevder (etter Ø. Vangsnes) at *den herre her* også kan stå med substantiv etter. Det er nok marginalt i norsk, men forekommer sporadisk:
 Noen som har sett noe til den herre her vulkan skyen eller hva det er? (web)

borte (distal betydning).

34. Den plassen her er min – du kan ta den der

I bakgrunnsdeiktisk bruk finner vi både *her* og *herre*:

35. den her/herre nye boka som du nevnte i går
 36. ... gjør dem noen ting i hele tatt for å bli kv- få bukt med den herre vannpesten (NoTa)

I flertall er det i normert bokmål et skille mellom en subjektform *de* og en objektsform *dem* når ordet blir brukt anaforisk, dvs. som personlig pronomen, men ikke når ordet har artikkelfunksjon eller brukes deiktisk:

37. De så på dem
 38. De så på de/*dem nye bildene
 39. Jeg vil ha de/*dem kakene

Foran relativsetning er det vakling:

40. Vi må ta vare på de/dem som faller utenfor

Foran preposisjonsfrase brukes helst subjektformen (NRG s. 321), og det samme gjelder bakgrunnsdeiktisk bruk. (Jf. drøfting av *hun/henne* nedenfor.)

41. Lang kø for de uten garanti
 42. (= 7): Det nærmeste jeg kom spill var å putte et kronestykke på de der gamle Røde Kors-automatene, vet du

Denne

Anaforisk	Denne
Situasjonsdeiktisk	<i>Denne, denne (sb.) her</i>
Bakgrunnsdeiktisk	<i>Denne, denne her(re) (sb.)</i>
Artikkelfunksjon	--

Figur 2: *Denne* – bruksmåter og former

I anaforisk bruk er *denne* mindre vanlig enn *den*, men kan forekomme, ifølge Knudsen (1967: 27) "mest i (stivt, kansellistisk) skriftmål":¹²

43. (Edvard) gav sig riktig til at nøde Ola, og det likte denne nok så godt (Bjørnson etter Knudsen)

Den vanligste bruken er den situasjonsdeiktiske:

44. Dette huset var da flott!

Ellers brukes som nevnt *denne* også bakgrunnsdeiktisk:

45. Se nå på denne laksesaken som vi leste så mye om rett over jul (web)
46. Hvem véd, hvad Gina og denne fru Sørby mangen gang kan ha' siddet her og hvisket og tisket om? (Ibsen)

Tillegg av *her(re)* er mindre vanlig, men forekommer:

47. Nå har jeg hørt en masse om denne herre bloggingbølgen (web)
48. det er jo dette herre nye systemet hvor det ikke er klasser og sånn (NoTa)

Som ved *den der(re)* kommer tillegget *her(re)* foran substantivet i bakgrunnsdeiktisk bruk:

49. Og vi reiser vekk fra dette herre drittvreret! (web)
50. Dette herre okkulte – satanisme – det kan og vere veldig spennende (web)

mens det helst kommer bak når funksjonen er situasjonsdeiktisk:

51. Denne boka her gir jeg aldri fra meg

12. En diskusjon av bruksbetingelsene for *denne* i anaforisk bruk finnes bl.a. i Johannessen (1996).

5 Han/hun

Orda *han* og *hun* regnes vanligvis som personlige pronomen, men også disse har flere bruksmåter, som gjør det naturlig å ta dem med her.

Anaforisk	<i>Han</i>
Situasjonsdeiktisk	<i>Han, han (sb.) der</i>
Bakgrunnsdeiktisk	<i>Han, han der(re) (sb.)</i>
Artikkelfunksjon	<i>(Han)</i>

Figur 3: *Han* – bruksmåter og former

Anaforisk	<i>Hun</i>
Situasjonsdeiktisk	<i>Hun, hun (sb.) der</i>
Bakgrunnsdeiktisk	<i>Hun, hun der(re) (sb.)</i>
Artikkelfunksjon	<i>(Hun)</i>

Figur 4: *Hun* – bruksmåter og former

Den vanligste funksjonen som nevnes i grammatikkene, er den anaforiske:

52. Der går Ola. Han er bror til Kari
53. Mette kjente jeg godt en gang, men har nå ikke sett henne på lenge

Men det har vært påpekt at *han* og *hun* også kan ha demonstrativ funksjon. Western (1921: 436) nevner bl.a. flg. eksempel fra Ibsen:

54. Hun der – nu svor Knut Ura – hun der skal bli min hustru

De kan også, især dialektalt, brukes som attributt til egennavn:

55. han Ola, ho Kari

Dette er vanlig i dialekter over det meste av Norge, og i Nord-Norge (og Nord-Sverige) skal det være nærmest obligatorisk (Elstad 1982: 30,

Delsing 1993: 55).¹³ Den funksjonen *han/hun* har her, blir av flere sammenliknet med den funksjonen foranstilt bestemt artikkel har, og vi kan derfor her snakke om propriell artikkel.¹⁴

Den proprielle artikkelen står, som navnet tilsier, foran proprier, altså egennavn (og enkelte substantiver som fungerer slik: *mor, far* o.a.). Og slik er det også beskrevet bl.a. av Iversen (1918: 30) for Tromsø bymål. Men han tar også med at *han* og *ho* kan brukes foran andre substantiver, som i *no e' ho tiggarkjærringa hær igjen*, og han sier at "i slike uttrykk bestemmes meningen nærmere av en underforstått relativsetning: (...) "den tiggerkjærringen som var her ista". Og i sin beskrivelse av bergensk skriver Larsen & Stoltz (1912: 136) at *han* og *hon* i bergensk kan opptre som "attributive demonstrativer": *han ma'en, hon kâ'n* (han mannen, hun konen)". Da har vi forlatt bruken som propriell artikkel og er over i den bakgrunnsdeiktiske bruken.

Denne bruksmåten for *han/hun* forekommer ikke bare dialektalt, men er ganske vanlig i moderne talespråk, og vi finner mange eksempler i talespråksnært skriftspråk, foruten i nedtegnelser av talespråk, som NoTa.¹⁵

56. Du tenker på han bergensereren? Han gærningen? (Refsum)
57. Uansett hva jeg gjør, blir jeg bare han artige bygdeartisten (A-magasinet 06.09.08)

13. Ifølge Torp (1973) finner vi denne konstruksjonen i dialekter i hele Norge unntatt Agder og Telemark og deler av Vestfold og deler av Hordaland.

14. Slik Delsing (1993: 54): preproprial eller proprial article.

15. Denne bruken av *han* og *hun* er nevnt av Marit Julien (2005: 123), som sier at *han/hun* her brukes som demonstrativ. – Den er også omtalt av Janne Bondi Johannessen i flere artikler (2006, 2007, 2008 a, 2008 b). Hun kaller *han/hun* i denne funksjonen psykologisk distale demonstrativer. I Johannessen (2008 a) har hun definert bruksbetingelsene for denne konstruksjonen slik (dvs. en av disse tre må passe):

- Den omtalte er en person som taleren selv ikke kjenner godt
- Den omtalte er en person som lytteren selv ikke kjenner godt
- Den omtalte er en person som taleren tar avstand fra

De to første punktene sier noe om at taler eller lytter kjenner den som omtales, men ikke at den omtalte hører med i en felles bakgrunn. Jeg mener derfor at det gir en bedre forståelse av denne uttryksmåten å si at vi her har bakgrunnsdeiktis. Det viser også at denne uttryksmåten er av samme type som den vi finner ved *den (der/re)* og *denne (her/re)*. – Til det tredje punktet er det å si at dette kan passe mange ganger, men den følelsesmessige reaksjonen kan også være positiv, slik det er nevnt ovenfor under omtalen av *den (der)*.

58. Kven er utanriksminister i USA? Ho dama til han som var president før. (Are Kalvø i Dagsavisen 08.04.09)
59. ... og her i Norge er hun bare "hun svenske med han pappaen" (Dagsavisen 21.09.08)

Og også her forekommer ofte varianter med tillagt *der(re)*, som er trykklett og kommer foran substantivet.

60. Men han der stavangerforfatteren Tore Renberg har skrevet om ... (web)
61. Du sier du hadde en drøm som han der Martin Luther fyrrn! (web)
62. jeg er veldig skeptisk til hun derre Lene (web)
63. Det er ingenting som er billigere enn radio på TV – ja, bortsett fra hun derre saftprinsessa fra Sogndal da (Dagbladet 27.11.09)
64. men så så jeg en film for noen uker siden – den derre "Hide and seek" den skumle filmen # ne – er det grøss? # ja det er sånn thriller liksom (...) – og den var ganske fin – den var med han derre – Robert De Niro og så hun lille jenta vet du som er i sånne skumle filme (NoTa)¹⁶

Et etterstilt *der* med trykk finner vi derimot i situasjonsdeiktisk bruk:

65. Hun jåla dér, det er søstera til Kåre

Denne bruksmåten kan minne om den proprielle artikkelen, men det er et par formelle forskjeller:

- Når *han/hun* brukes som bestemthetsmarkør (artikkel), kan en ikke legge til *der(re)*
- Det finnes egne enklitiske (trykklette) former av orden *han* og *hun*, f.eks. kan *han* i mange dialekter bli redusert til /n/,¹⁷ men ikke i bakgrunnsdeiktisk bruk:

16. # angir replikkskifte, jf. note 4.

17. I hovedsak østlandsk og trøndersk (Lie 1984).

66. Sjå på'n Ola nå
 67. Sjå på han beundreren din nå
 68. *Sjå på'n beundreren din nå

Ved ordet *hun* ser vi en annen formell forskjell mellom anaforisk og bakgrunnsdeiktisk bruk. I anaforisk bruk er det i bokmål en klar forskjell mellom subjektform og objektform: *hun* – *henne*, og bl.a. som objekt og etter preposisjon er *henne* obligatorisk:

69. Han liker henne
 70. Har du hørt om henne før?

Men i talemålsmaterialet fra Oslo og i mange skriftlige eksempler ellers finner vi formen *hun* også i disse funksjonene:

71. ... og så spør du hun derre Jorunn (NoTa)
 72. Kunne han stole på hun fra Kaffebrenneriet? (Langeland 2003)
 73. Det beste er å ha ansiktet til hun i Baccara (Aarø)
 74. På filmen drev [INN] og sminket hun nerden som hadde alt håret foran ansiktet og flass (Bache-Wiig)

Dette peker i retning av at vi har det samme forholdet ved *hun* som ved *de*, dvs. at objektformen bare blir brukt anaforisk, mens subjektformen blir brukt ellers, uansett syntaktisk funksjon.¹⁸

75. De fant dem til slutt
 76. Han tok de beste stykkene / *Han tok dem beste stykkene

Vi ser her en likhet mellom *hun* og *den* som gjør det problematisk å plassere *hun* utelukkende blant de personlige pronomenene, mens *den* plasseres i to ordklasser, pronomen og determinativ, alt etter om ordet har kasus-bøying eller ikke. Likheten mellom *han/hun (der)* og *den/denne* viser seg også i at de kan brukes noe om hverandre i bakgrunnsdeiktisk bruk (med *denne* som en litt mer litterær uttrykksmåte). (Jf. også nedenfor i kap. 6.)

18. Som nevnt ovenfor sier Dyvik (1979: 73) at nominalhypotagmer med *han/den der(re)* alltid har en spesifikk lesning. Dette støttes av bl.a. Lødrup (1982), som også nevner at nominalfraser med *han/hun* som bestemmere har spesifikk referanse (dvs. også uten *der, derre*). Synspunkter i tråd med dette finner vi også i Strahan (2008).

77. Ta nå han der Wesenlund ...
 78. Ta nå denne Wesenlund ...
 79. Unn sier at dersom jeg fortsetter med å mase om han der Terje, ... (Aarø)
 80. Jeg tenkte selvfølgelig på det med denne Terje ... (Aarø)

En skjematisk oversikt over det viktigste av det som er omtalt ovenfor, finner vi her:

Anaforisk	Situasjonsdeiktisk (demonstrativ)	Bakgrunnsdeiktisk	Artikkel (bestemthetsfunksjon)
<i>den (det ...)</i>	<i>den</i> (+ <i>den</i> (sb.) <i>der</i>)	<i>den</i> (+ <i>den der(re)</i> (sb.))	<i>den</i> (adj. + appellativ)
<i>denne (dette ...)</i>	<i>denne</i> (+ <i>denne</i> (sb.) <i>her</i>)	<i>denne</i> (+ <i>den her(re)</i> (sb.))	
<i>han</i>	<i>han</i> (+ <i>han</i> (sb.) <i>der</i>)	<i>han</i> (+ <i>den der(re)</i> (sb.))	<i>han</i> (proprium) (dial.)
<i>hun</i>	<i>hun</i> (+ <i>hun</i> (sb.) <i>der</i>)	<i>hun</i> (+ <i>den der(re)</i> (sb.))	<i>hun</i> (proprium) (dial.)

Figur 5: *Han/hun/den/denne* – former og bruksmåter

6 Leksemer og ordklasser

Vi har sett ovenfor at *den*, *denne*, *han* og *hun* alle har flere bruksmåter. Et naturlig spørsmål er da hvor mange leksemer vi har her. Nå er ikke ordklasser et hovedtema her, men spørsmålet om antall leksemer er nær forbundet med spørsmålet om hvilke ordklasser disse orda hører til. I NRG regnes *den* som to leksemer, hhv. pronomen og determinativ, mens de andre som ett leksemer slik:

<i>Han</i>	<i>Hun</i>	<i>Den</i>		<i>Denne</i>
Pron.	Pron.	Pron.	Determ.	Determ.

Figur 6: *Han/hun/den/denne* – ordklasser i NRG

Tradisjonelt ble alle kalt pronomen, *denne* påpekende pronomen, *han* og *hun* personlige, og *den* begge deler.

Denne delinga av den gamle pronomenklassen har fått noe kritikk, bl.a. fordi kriteriene for skillet mellom klassene ikke skal ha vært tydelig. Især har det vært hevdet, bl.a. av Kristoffersen (2000), at det er urimelig å si at *den* hører til to ordklasser. Dette har kritikerne i og for seg fått støtte for av Faarlund (2002) i ettertid. Han skriver her at det er riktigere å si at *den* i bokmål bare er determinativ, ikke pronomen, og at det samme gjelder både *den* og *dei* i nynorsk, mens flertall *de* i bokmål dels er pronomen og har kasusbøying, dels determinativ og har ikke kasusbøying.

81. De så på dem / *De så på de
82. De to guttene så på de tre jentene / *De to guttene så på dem tre jentene

Dersom kasusbøying skal være utslagsgivende her, så er det grunn til å stille ordet *hun* på linje med *de*, for det vanlige (i skrift) er kasusbøying i anaforisk bruk, men ikke i bakgrunnsdeiktisk bruk:

83. Han så på henne / *Han så på hun.
84. Kunne han stole på hun fra Kaffebrenneriet? (Langeland 2003)

Og sjøl om *han* ikke har den samme obligatoriske kasusforskjellen i anaforisk bruk, er det rimelig å behandle *han* og *hun* likt. I så fall ville også *han* og *hun* høre til begge ordklasser, både pronomen og determinativ.¹⁹ En støtte for en slik løsning er også at *han* og *hun* i det store og hele har samme bruksmåter som *den* og *denne*, slik vi har sett i artikkelen ovenfor.

Men dette er ingen optimal løsning. Og kanskje ligger ikke problemet i at *han* og *hun* har flere bruksmåter enn vi vanligvis tenker på, men at inndeling i ordklasser her er uheldig. Om vi opprettholder skillet mellom pronomen og determinativer, så ser vi at det er gode

19. I bokmål er det også en mulig kasusforskjell ved *han*, som i objektsform kan hete *ham*. Men dette er ikke relevant på samme måte som ved *hun/henne*. For i talemål er *ham* lite brukt (i NoTa er det noen ganske få eksempler – ca. 20, mot over 5000 *han* (alle funksjoner)), så i praksis brukes formen *han* uansett funksjon (iallfall i oslomål og mange andre varieteter).

grunner for å plassere både *han*, *hun* og *den* i begge ordklasser, og det samme gjelder andre ord (som andre har pekt på), nemlig possessiver og kvantorer, som i NRG bare regnes som determinativer.

Når det er så mange ord som oppfører seg både som pronomen og som determinativer, kan det tyde på at vi her har et skille som ikke burde være der. Så kanskje burde en her heller gå tilbake et skritt og oppheve skillet mellom pronomen og determinativer. I så fall ville en kunne si at alle disse orda som det har vært snakk om her, er pronomen, slik som vi er vant til å si, og ordklassetilhørighet er ikke lenger noe problem. En ville riktignok måtte si at disse orda kan brukes på ulike måter, men da kunne en likevel si at hvert ord er ett leksem, men med flere bruksmåter. For det er én sak å si at et ord har litt ulike syntaktiske muligheter eller hører til flere underklasser av en ordklasse, noe ganske annet er det å si at vi har to ord, to leksemer som hører til hver sin ordklasse.

7 Avslutning

I denne artikkelen hevdes det at en viktig bruksmåte for demonstrativer, især i talespråket, er å vise til personer, ting og forhold som ikke er aktualisert i en samtale, men som er kjent for begge samtalepartnere ut fra deres felles bakgrunn, enten det dreier seg om felles kulturbakgrunn eller felles privat erfaring. Denne funksjonen finner vi ved de uomtvistede demonstrativene *den* og *denne*, ev. med tillegg av *de(re)* eller *her(re)*, men også ved *han/hun* + ev. *der(re)*. – Det hevdes også at skillet mellom pronomen og determinativer er problematisk, siden de orda det her er snakk om, har bruksmåter som er typiske for begge ordklasser.

Litteraturliste – faglitteratur

- Beito, Olav T. 1970. *Nynorsk grammatikk*. Oslo: Det Norske Samlaget.
Chafe, Wallace. 1987. Cognitive constraints on information flow. I: *Coherence and Grounding in Discourse*, red. Russel S. Tomlin. Amsterdam: John Benjamins.
Croft, William & D. Alan Cruse. 2004. *Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Delsing, Lars-Olof. 1993. *The Internal Structure of Noun Phrases in the Scandinavian Languages*. Lund: University of Lund.
- Diessel, Holger. 1999. *Demonstratives: Form, Function, and Grammaticalization*. (Typological Studies in Language, 42.) Amsterdam: John Benjamins.
- Dyvik, Helge J.J. 1979. Omkring fremveksten av artiklene i norsk. *Maal og Minne* 1979: 40–78.
- Elstad, Kåre. 1982. Nordnorske dialektar. I: *Nordnorsk*, red. Tove Bull & Kjellaug Jetne, 9–100. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Faarlund, Jan Terje. 2002. Om pronomenen og determinativ – eit svar til Kristoffersen. *Maal og Minne* 2002: 38–42.
- Faarlund, Jan Terje m.fl. 1997. *Norsk referansegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget. (= NRG.)
- Halliday, M.A.K. & Ruqaiya Hasan. 1976. *Cohesion in English*. London: Longman.
- Heggstad, Leiv. 1931. *Norsk grammatikk*. 2. utg. Oslo: Norli.
- Hultman, Tor G. 2003. *Svenska Akademiens språklära*. Stockholm: Svenska Akademien.
- Iversen, Ragnvald. 1918. *Syntaksen i Tromsø bymål*. Kristiania: Aschehoug.
- Johannessen, Janne Bondi. 1996. DENNE. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 1996: 3–28.
- . 2006. Just any pronoun anywhere? Pronouns and “new” demonstratives in Norwegian. I: *A Festschrift for Kjell Johan Sæbø – in partial fulfilment for the requirements for the celebration of his 50th birthday*, 91–106. Oslo: Unipub.
- . 2007. Den psykologisk distale demonstrativen i skandinavisk. I: *Nordisk dialektologi og sociolingvistik, Foredrag på 8. Nordiske Dialektologkonferanse, Århus 2006*, 217–26. Århus: Peter Skautrup Centret for Jysk Dialektforskning, Aarhus Universitet.
- . 2008 a. Psykologiske demonstrativer. I: *Språk i Oslo. Ny forskning omkring talespråk*, red. Janne Bondi Johannessen & Kristin Hagen, 63–77. Oslo: Novus.
- . 2008 b. The pronominal psychological demonstrative in Scandinavian: Its syntax, semantics and pragmatics. *Nordic Journal of Linguistics* 31.2: 161–92.
- Julien, Marit. 2005. *Nominal Phrases from a Scandinavian Perspective*. Amsterdam: John Benjamins.
- Knudsen, Trygve. 1967. *Pronomener*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Kristoffersen, Kristian Emil. 2000. Ordklassane pronomenen og determinativ. *Maal og Minne* 2000: 181–94.
- Larsen, Amund B. & Gerhard Stoltz. 1912. *Bergens bymål*. Kristiania: Aschehoug.
- Leu, Thomas. 2008. *The Internal Syntax of Determiners*. PhD-avhandling, New York University. (Groninger Arbeiten zur germanistischen Linguistik – Rijksuniversiteit Groningen.) (Nettutgave: <http://irs.ub.rug.nl/ppn/317337262>).
- Lie, Svein. 1984. Om noen følger av schwa-bortfall i norsk. *Maal og Minne* 1984: 120–57.
- . 2006. *Norsk morfologi*. Oslo: Ling forlag.
- . 2008. Veldig sånn festejente. I: *Språk i Oslo. Ny forskning omkring talespråk*, red. Janne Bondi Johannessen & Kristin Hagen, 78–95. Oslo: Novus.
- . 2010. Bakgrunnsdeiksis og demonstrativer. I: *Bo65. Festschrift till Bo Ralph*, red. Kristinn Jóhannesson m.fl. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Lundeby, Einar. 1965. *Overbestemt substantiv i norsk og de andre nordiske språk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Lyons, John. 1977. *Semantics I–II*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lødrup, Helge. 1982. *De og dem i dialekten på Oslo vestkant*. *Norskkrift* 37: 54–58.
- NRG = Faarlund, Jan Terje mfl. 1997.
- Næs, Olav. 1972. *Norsk grammatikk*. 3. utg. Oslo: Fabritius.
- Saeed, John I. 2009. *Semantics*. 3. utg. Oxford, Malden: Wiley-Blackwell.
- SAG = Teleman, Ulf mfl. 1999.
- Siewierska, Anna. 1991. *Functional Grammar*. London & New York: Routledge.
- Strahan, Tania E. 2008. *Sjå på han mannen!* On the definiteness and specificity of Scandinavian pronoun demonstratives. *Nordic Journal of Linguistics* 31.2: 193–226.
- Teleman, Ulf mfl. 1999. *Svenska Akademiens grammatik I–IV*. Stockholm: Svenska Akademien/Norstedts Ordbok. (= SAG.)
- Thorell, Olof. 1973. *Svensk grammatik*. Stockholm: Esselte Studium.
- Torp, Arne. 1973. Om genitivsomskrivninger og -s-genitiv i norsk. *Maal og Minne* 1973: 124–50.

SVEIN LIE

Vangsnes, Øystein A. 1997. Intensiverende nominalfraser i norsk. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 1997: 35–52.
Western, Aug. 1921. *Norsk riksmåls-grammatikk*. Kristiania: Aschehoug.

Ekserpert litteratur (utenom aviser og blad og web)

NoTa = Talemålskorpus fra Oslo: <http://www.tekstlab.uio.no/nota/oslo/>

Bache-Wiig, Anna. 2003. *Det aller fineste*. Oslo: Tiden.

Ibsen, Henrik. 1884. *Vildanden*. (Her eksempel fra netttutgave: <http://www.hd.uib.no/ibsen/sok.html>.)

Langeland, Henrik H. 2003. *Wonderboy*. Oslo: Gyldendal.

—. 2007. *Francis Meyers lidenskap*. Oslo: Tiden.

Refsum, Christian. 2007. *Ingen vitner for vitnet*. Oslo: Oktober.

Aarø, Selma Lønning. 2007. *En rekke avbrutte forsøk*. Oslo: Cappelen.

Svein Lie

Institutt for lingvistiske og nordiske studier
Universitetet i Oslo
Pb. 1102 Blindern
NO-0317 Oslo
svein.lie@iln.uio.no